

KAZIMIERA JAWORSKA

ŚLĄSK W CZASACH WITELONA

Według informacji o sobie zamieszczonej w *Perspektywie*, krajem urodzenia Witelona był Śląsk (Zlesia). Natomiast ziemią zamieszkania – Polska (Polonia). Jego matką była Polka nieznanego imienia, pochodząca z rycerskiego rodu z Borowa. Natomiast ojcem – Henricus de Ziz – zamożny mieszczanin pochodzący rodem z Turyngii. Witelon zwykł mawiać o sobie, iż jest synem Turyngów i Polaków (*Witelo filius Thuringorum et Polonorum*). Nie znamy nazwy miejscowości na Śląsku, w której się urodził. Przypuszcza się, że może to być Borów k/Jawora, Jawor lub Legnica¹. Nie są również znane dokładne daty jego urodzenia i zgonu. Powszechnie uznaje się, iż urodził się około roku 1230². Zdaniem Jerzego Burchardta – wybitnego znawcy biografii Witelona – urodził się on ok. 1237 r., a pojęcie „Śląska” dla Witelona istniało tylko w tytułaturze książąt, natomiast Legnica była dla niego miastem polskim, a nie niemieckim³. Już we wczesnym dzieciństwie Witelon zetknął się z przedstawicielami dynastii piastowskiej. Łączyły go wspólne losy szkolne z najmłodszym synem Hen-

1 J. BURCHARDT. *Średniowieczne reprezentacje Witelona*. „Szkice Legnickie” 14:1994 s. 88.

2 K. BOBOWSKI. *Etapy rozwoju miasta w okresie piastowskim*. W: *Legnica. Zarys monografii miasta*. Red. S. DĄBROWSKI. Wrocław – Legnica 1998 s. 72; J. GILEWSKA – DUBIS. *Miasto ośrodkiem kultury umysłowej*. W: *Legnica*.

ryka Pobożnego i Anny – Władysławem. Wspólnie uczęszczali do szkoły katedralnej św. Jana Chrzciciela we Wrocławiu, a w II połowie lat 50-tych XIII w. razem studiowali sztuki wyzwolone w Paryżu. Utrzymywali również kontakty po zakończeniu nauki szkolnej⁴. Właśnie Witelton w 1268 r. został wysłany jako przedstawiciel Władysława do Viterbo, gdzie aż przez trzy lata dokonywał się wybór papieża. Tam właśnie Witelton napisał swoje wiekopomne dzieło *Perspektywa*. Można domniemywać, iż koneksje rodzinne księcia Władysława przyczyniły się także do zbliżenia się Witelona do dworu Przemysława Ottoka II, którego reprezentował na soborze powszechnym w Lyonie. Książę Henryk IV – wychowywany przez stryja Władysława – również darzył sympatią Witelona. Właśnie z jego rąk w 1275 r. Witelton otrzymał jako kanonik wrocławski prebendę zwaną Wilkowicami⁵.

W tym miejscu pozwolę sobie na zaryzykowanie tezy, iż „rozumienie” biografii Witelona – mówiąc językiem współczesnym – jego ścieżki edukacyjnej oraz kariery naukowej i dyplomatycznej, jest wręcz niemożliwe bez zapoznania się z ówczesną sytuacją polityczną, gospodarczą i kulturalną na Śląsku w XIII w. oraz początkami kolejnego stulecia.

1. Sytuacja polityczna.

Chcąc przedstawić sytuację polityczną na Śląsku w czasach Witelona niejako koniecznością staje się przybliżenie głównych wydarzeń związanych z początkiem rozbitcia dzielnicowego w Polsce. Bowiem dzieje Śląska w okresie od X do XIV w. były ściśle powiązane z losami dynastii piastowskiej, a wzajemne relacje pomiędzy Piastowiczami, starania o miano seniora, a nawet ucieczki niektórych z nich na terytorium Cesarstwa Niemieckiego i powroty, oddziaływały również na rozwój gospodarczy i kulturalny Śląska.

Na mocy testamentu Bolesława Krzywoustego (1138 r.) Śląsk

stał się domeną dziedziczną Władysława II. Natomiast po jego wygnaniu władzę na Śląsku przejął nowy książę senior – Bolesław IV Kędzierzawy. Po nieudanej interwencji na rzecz Władysława podjętej przez cesarza Konrada III (1146 r.), Bolesław IV Kędzierzawy umocnił swoje wpływy na Śląsku. Kolejna wyprawa interwencyjna cesarza Fryderyka I Barbarossy w 1157 r., której skutkiem był pokój w Krzyszkowie, stworzyła możliwość powrotu na Śląsk synów Władysława II. Powrót nastąpił w 1163 r., a naczelną władzę w dzielnicy objął Bolesław I, lecz została ona ograniczona przez księcia – seniora, który wyłączył spod jego panowania niektóre grody – zapewne główne. Z tego względu Bolesław I swoją siedzibę umieścił w Legnicy. Następnie przejął władzę nad senioralnymi grodami na Śląsku, co stało się przyczyną niezadowolenia odsuniętych od rządów – brata Mieszka i syna Jarosława oraz młodszych przyrodnych braci. Sojusz niezadowolonych z Bolesławem IV Kędzierzawym doprowadził do wygnania Bolesława I Wysokiego z kraju. Później, pomimo tego, że Bolesław IV Kędzierzawy nie dopuścił do interwencyjnej wyprawy cesarza Fryderyka I Barbarossy, to Bolesław I Wysoki powrócił do swojej dzielnicy, ale zobowiązał się do płacenia trybutu ze Śląska dla cesarstwa⁶.

Po śmierci Bolesława IV Kędzierzawego w 1173 r. władzę przejął po nim Mieszko III Stary, używający tytułu *dux totius Poloniae*, będący zarazem księciem zwierzchnim Bolesława I. Po złamaniu zasady senioratu w 1177 r., księciem zwierzchnim został Kazimierz Sprawiedliwy wspierany przez księcia śląskiego Bolesława I, przeciwko któremu wystąpili jego bracia: Mieszko I, Konrad oraz prawdopodobnie Jarosław. Po doznanych porażkach Bolesław I dokonał podziału Śląska: Mieszko I otrzymał kasztelanię raciborską i cieszyńską, Konrad – kasztelanię głogowską, natomiast Jarosław – opolską. Ponadto Mieszko I Płatonogi otrzymał od Kazimierza Sprawiedliwego zachodnią część dzielnicy krakowskiej (ziemie oświęcimską i bytomską). Natomiast

3 BURCHARDT. *Średniowieczne reprezentacje*. s. 88.

4 *Tamże*. s. 89.

po śmierci Konrada, kasztelania głogowska ponownie znalazła się w granicach domeny Bolesława I⁷.

Piastowie śląscy wchodzili w alianse polityczne z piastowiczami dążącymi do uzyskania tytułu seniora. Ok. 1184 r. Bolesław I Wysoki poparł Mieszka III Starego w jego zmaganiach o odzyskanie Krakowa. Wyprawa niemiecka zmusiła zarówno Bolesława I, jak i Mieszka I Płatonogiego do uznania zwierzchnictwa cesarskiego. Obaj bracia poparli również Mieszka III Starego w 1194 r., w jego staraniach o tron wielkoksiążęcy licząc się z możliwością przejęcia po nim tytułu seniora. Ich wojska walczyły ze sprzymierzeńcami Leszka Białego w bitwie pod Mozgawą (1195 r.)⁸.

Ważne zmiany polityczne na Śląsku nastąpiły na przestrzeni lat 1201-1202. W początkach 1201 r., po śmierci Jarosława (biskupa wrocławskiego i dożywotniego księcia opolskiego), jego ziemie włączono do dzielnicy ojca. Po śmierci Bolesława I, która nastąpiła pod koniec tegoż roku, Mieszko I Płatonogi, wykorzystując sytuację, włączył Opolszczyznę do swojej domeny. Zbrojne starania o odzyskanie tej ziemi podjęte przez Henryka I Brodatego – syna Bolesława I – zakończyły się niepowodzeniem. Tak więc Mieszko I Płatonogi stał się władcą księstwa opolskoraciborskiego. W związku z tym, iż zaangażował się w utrzymanie ziem po Jarosławie, nie wykorzystał szansy na przejęcie Małopolski po śmierci Mieszka III Starego, chociaż posiadał tam wielu zwolenników i był najstarszym Piastowiczem⁹.

Kolejny etap w historii Śląska nastąpił z chwilą objęcia władzy przez Henryka I Brodatego w 1201 r. Należał on, obok stryja Mieszka I Płatonogiego oraz Władysława III Laskonogiego, do grona najstarszych Piastowiczów. Ponadto poprzez małżeństwo z Jadwigą, córką Bertolda z Meranu, posiadał nieco inne umocowania na ówczesnej arenie międzynarodowej. W związku z tym

5 BURCHARDT. *Średniowieczne reprezentacje*. s. 91.

6 R. ŻERELIK. *W okresie rozbitcia dzielnicowego (1138-1330)*. W: M. CZAPLIŃSKI, E. KASZUBA, G. WAŚ, R. ŻERELIK. *Historia Śląska*. Wrocław 2002 s. 47.

rozpoczął starania o przywrócenie zasady senioratu. Opanował władzę nad Kaliszem, odstąpił ziemię lubuską Laskonogiemu. Jako rozjemca pomiędzy Władysławem II a Odonicem przekazał temu ostatniemu Kalisz, ale z perspektywą jego powrotu w przyszłości. Według Rościsława Żerelika wiele wskazuje na to, że Henryk Brodaty był inicjatorem pisma do papieża Innocentego III w sprawie senioratu, którego skutkiem była bulla papieska z 9. 06. 1210 r. przywracająca na prośbę „księcia Śląska” seniorat w Polsce i władzę pryncypacką w Krakowie, a także zobowiązująca episkopat polski do włączenia się w realizację zapisów tegoż dokumentu. W zmaganiach o tron krakowski szybszy okazał się stryj Mieszko I Płatonogi, który zmarł w 1211 r. Zabiegi o tytuł seniora skomplikował zjazd w Borzykowie, na którym arcybiskup Henryk Kietlicz uzyskał od księcia krakowskiego Leszka Białego, jego brata księcia mazowieckiego Konrada i księcia wielkopolskiego Władysława Odonica – wielki przywilej dla Kościoła, a także wystarał się o kasatę wspomnianej bulli z 1210 r. Na skutek takich ustaleń na tronie krakowskim zasiadł książę Leszek Biały, syn Kazimierza Sprawiedliwego. W kolejnych latach Henryk Brodaty nadal przejawiał dużą aktywność w konstruowaniu koalicji, które pośrednio mogły go doprowadzić do stolicy pryncypackiej (układ w Sądowlu, sojusz w Dankowie). W latach 1222-1223 wraz z rycerstwem księstwa i duchowieństwem wziął udział w wyprawie krzyżowej do Prus. Pozyskał wówczas jakieś dobra w ziemi chełmińskiej, sam natomiast jako pierwszy książę polski nadał dobra zakonowi krzyżackiemu w okolicach Namysłowa. W 1226 r. książę Henryk odzyskał znaczną część ziemi lubuskiej, którą wcześniej opanował landgraf Turynгии Ludwik¹⁰.

Henryk Brodaty był również uczestnikiem wiecu w Gąsawie, gdzie został ciężko ranny w wyniku zamachu na jego życie i księcia Leszka Białego. Śmierć Leszka Białego uczyniła otwartą kwestię sukcesji tronu krakowskiego. Moźni małopolscy

7 ŻERELIK. *W okresie rozbitcia dzielnicowego*. s. 48.

na zjeździe w Cieni przekazali opiekę nad małoletnim synem Leszka – Bolesławem V Wstydlwym, księciu wielkopolskiemu – Władysławowi III Laskonogiemu. Władysław III zaangażowany w walkę z Odonicem przekazał władzę w Krakowie i opiekę nad małoletnim Bolesławem Henrykowi Brodatemu. Zmagania Władysława III z Odonicem zakończyły się niepowodzeniem pierwszego, który opuścił Wielkopolskę i zmarł na wygnaniu. W testamencie przekazał Henrykowi Brodatemu i jego synowi Henrykowi Pobożnemu swoją dzielnicę wielkopolską oraz prawa do panowania w Krakowie i Sandomierzu oraz opiekę nad Bolesławem Wstydlwym. Przejściowo, po śmierci księcia opolskiego Kazimierza, Henryk Brodaty panował również w Opolu. Od 1228 r. książę Henryk zaangażował się w zmagania po stronie wdowy po Leszku Białym i jego syna, przeciwko Konradowi Mazowieckiemu. Udało się jemu nawet objąć władzę w Krakowie, ale bez ziemi łęczyckiej i sieradzkiej. W 1233 r., mając na względzie pozyskane wcześniej prawa do Wielkopolski, podjął wyprawę przeciwko Odonicowi, która zakończyła się niepowodzeniem. W kolejnej – w 1237 r. – zajął kasztelanie w Gieczu i Łądzie. Konflikt przerwała śmierć Henryka Brodatego w 1238 r. i Władysława Odonica w 1239 r.¹¹

Henryk Brodaty w chwili śmierci był najpotężniejszym spośród książąt piastowskich. Jego władztwo obejmowało Śląsk, ziemię lubuską, ziemię krakowską znaczną część Wielkopolski, zwierzchność nad ziemią opolską i sandomierską. W latach trzydziestych włączył do rządów swojego syna Henryka Pobożnego, który od 1234 r. tytułował się księciem Śląska i Wielkopolski. Priorytetem Henryka Brodatego było uzyskanie korony królewskiej dla syna, ale w staraniach o koronę opierał się nie na papieżstwie, lecz na cesarstwie. Sam nie mógł się starać o koronę, ponieważ uwikłał się w spory z duchowieństwem, czego skutkiem była klątwa zatwierdzona przez papieża. W staraniach o koronę dla syna podkreślał jego pokrewieństwo poprzez matkę

8 *Tamże*. s. 48.

9 *Tamże*. s. 49.

z cesarzem Fryderykiem II, chęć bliższych związków dynastii z cesarstwem oraz królewskie tradycje dynastii piastowskiej¹².

Po śmierci Henryka Brodatego władzę przejął jego syn Henryk II Pobożny, posiadający – jak już wcześniej wspomniano – pewne doświadczenie w zarządzaniu państwem. Pomimo tego początki były dość trudne, gdyż po śmierci Henryka I ościenni książęta podejmowali próby uszczuplenia jego władztwa. W 1238 r. księstwo opolsko-raciborskie przejął Mieszko II Otyły. W 1239 r. zakończyły się rządy opiekuńcze nad Bolesławem V Wstydliwym i ziemią sandomierską. Wydaje się, iż Władysław Odonic podjął próbę oderwania Wielkopolski. Zmagania toczyły się również na granicy zachodniej – o Lubusz i Santok. Henryk I Pobożny posiadający umiejętności dyplomatyczne doskonale poradził sobie z tak skomplikowaną sytuacją i w konsekwencji niemal w całości utrzymał odziedziczone terytorium. Wiernie kontynuował politykę swojego ojca. Nic nie wiadomo jednak o tym, czy podejmował starania o koronę. Jego panowanie przerwał najazd mongołów wiosną 1241 r. Klęska w bitwie na Legnickim Polu i śmierć księcia posiadały negatywny wpływ na dalsze losy władztwa Henryków. Dwudziestoletni syn i następca – Henryk Rogatka – nie posiadał władczych umiejętności ojca i dziadka, i w konsekwencji w okresie jego rządów terytorium księstwa uległo rozbiciu¹³. W 1248 r. nastąpił podział księstwa. Starsi bracia mieli dopuścić do współrządów młodszych, przeznaczonych do stanu duchownego. Tak więc Bolesław Rogatka miał rządzić w księstwie legnicko-głogowskim wraz z księciem Konradem, natomiast Henryk III w księstwie wrocławskim – wraz z Władysławem (przyjacielem Witelona z lat szkolnych). Henryk III Biały był przeciwieństwem Bolesława Rogatki. Od początków rządów czynił zabiegi o odzyskanie utraconych ziem. Ogólnie synowie Henryka Pobożnego ze względu na koligacje poprzez

10 ŻERELIK. *W okresie rozbicia dzielnicowego*. s. 53-54.

11 ŻERELIK. *W okresie rozbicia dzielnicowego*. s. 54-55.

matkę (księżna Anna była córką króla czeskiego Przemysła Ottokara I) byli przyjaźnie nastawieni do dworu czeskiego, który w owym czasie był skonfliktowany z austriackimi Babenbergami oraz Węgrami. Z tego powodu weszli w konflikt z książętami piastowskimi (Bolesławem V Wstydliwym i Bolesławem Pobożnym) sprzymierzeńcami króla Węgier. Z dworem czeskim związał się wspomniany już – gruntownie wykształcony – książę Władysław, który w 1265 r. został arcybiskupem salzburskim. On również – po śmierci Henryka III Białego w 1266 r. – sprawował władzę w księstwie wrocławskim i opiekował się małoletnim Henrykiem IV. Po śmierci biskupa Tomasza I przejął administrowanie diecezją wrocławską. Zmarł w 1270 r., a od 1273 r. księstwem wrocławskim rządził Henryk IV Probus, który troszczył się o rozwój gospodarczy Śląska¹⁴. Posiadał również mocną pozycję na ówczesnej arenie międzynarodowej. W 1277 r. został uwięziony przez stryja Bolesława Rogatkę. O jego zwolnienie starał się król czeski Przemysław Ottokar II. Na skutek zabiegów o opiekę nad potomstwem tegoż króla, Henryk IV otrzymał w lenno ziemię kłodzką. W 1280 r. rozpoczął starania o koronę królewską Piastów. W związku z tym złożył hołd we Wiedniu królowi niemieckiemu Rudolfowi Habsburgowi oraz uzyskał poparcie Władysława opolskiego oraz jego synów. Zabiegi o koronę utrudnił nieco konflikt z biskupem Tomaszem II, którego skutkiem było obłożenie księcia klątwą w 1285 r. W staraniach o koronę Piastów wspierało go mieszczaństwo Wrocławia oraz inni książęta śląscy w trakcie trzech wypraw, które ostatecznie otworzyły przed nim bramy Krakowa. Niespodziewana śmierć w 1290 r. (prawdopodobnie został otruty przez rodzinę prawnika książęcego, który sprzeniewierzył książęce finanse) przerwała starania o koronę. Henryk IV Probus zmarł bezpotomnie, ale wcześniej sporządził dwa testamenty, krych treść wpłynęła nieco na zmianę granic również w ziemi śląskiej. Pod koniec XIII i w

12 *Tamże*. s. 55.

13 *Tamże*. s. 58.

14 J. GILEWSKA – DUBIS. *Pod panowaniem Piastów*. W: *Legnica monografia*

początkach XIV w. poszczególne księstwa śląskie coraz częściej zaczęły wchodzić w alianse z władcami czeskimi¹⁵.

2. Sytuacja gospodarcza.

Duży wpływ na rozwój gospodarczy Śląska w epoce średniowiecznej wywarł powrót synów Władysława II Wygnąca na Śląsk w 1163 r. Bolesław I Wysoki w planowanych przeobrażeniach gospodarczych skutkujących umocnieniem się w domenie dziedzicznej, w dalszej perspektywie widział środek umożliwiający ubieganie się o tron krakowski. W związku z tym książę zakładał rozwój handlu, ściąganie osadników i kolonizowanie terenów dotychczas nieużytkowanych. Świadomy bogactw mineralnych własnej ziemi zamierzał również wydobywać kruszce na potrzeby skarbcza książęcego. Według Rościława Żerelika¹⁶ inspiracją księcia w zakresie nowatorskich poczynań gospodarczych był jego kilkunastoletni okres pobytu w Niemczech, gdzie zapoznał się z zasadami tamtejszego gospodarowania. Zorganizowaną akcję osadniczą zapoczątkowało założenie klasztoru cystersów w Lubiążu. Właśnie na prośbę cystersów Bolesław I wyraził zgodę na sprowadzenie osadników niemieckich, którym nadał immunitet ekonomiczny i sądowy, a ponadto uwolnił od ciężarów i sądów prawa polskiego. W dokumencie lokacyjnym z 1175 r. znalazły się zasady będące podstawą osadnictwa niemieckiego na ziemiach polskich. Ważnym przedsięwzięciem kolonizacyjnym tegoż księcia było także zasiedlenie południowych obszarów księstwa w dolinie górnej Oławy, okolic Ziębic, a także górnego biegu Kaczawy i Bobru. W tym samym czasie wydobywający złoty piasek z Kaczawy i kopiący szyby założyli osadę Kopacz, w pobliżu której osiedlili się posiadający podobne umiejętności osadnicy sprowadzeni z Miśni. Oni dali początek nowej osadzie znanej w epoce średniowiecza jako Goldberg (dzisiejsza Złoto-

miasta. Red. M. Haising. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1977 s. 18; ŻERELIK. *W okresie rozbitcia dzielnicowego*. s. 59-60.

ryja), która uważana jest za jedno z pierwszych miast założonych na prawie niemieckim (1211 r.).

Syn i następca Bolesława I Wysokiego – Henryk I Brodaty – kontynuował zapoczątkowaną przez ojca politykę gospodarczą. W początkach XIII w. na Śląsku upowszechniły się nowe zasady osadnictwa, znane jako osadnictwo na prawie niemieckim, początkowo ściśle powiązane z kolonistami niemieckimi, później rozszerzane również na ludność polską. Cechą specyficzną osadnictwa niemieckiego było posiadanie własnej organizacji samorządowej oraz określone gwarancje dla osadników (wolnizna, wolność osobista, prawo swobodnego dysponowania gospodarstwem po wywiązaniu się z ustalonych zobowiązań, zwolnienie od ciężarów prawa polskiego). Z akcją kolonizacyjną związane były zarówno nowe metody uprawy roli (np. trójpolówka) i hodowli zwierząt, jak i nowe zwyczaje prawne. Wywiązywanie się z określonych zobowiązań w formie pieniężnej sprzyjało rozwojowi gospodarki towarowo-pieniężnej. Z inicjatywy Henryka I Brodatego na Śląsku rozpoczął się proces lokowania miast na prawie magdeburskim lub średzkim. Swoistym wzorem lokacji miast był Magdeburg, którego rozwiązania ustrojowe w owym czasie uważano za najwłaściwsze. W tym miejscu warto wymienić chociażby niektóre z nich. Otóż na czele lokowanego miasta stał zasadzca, który w mieście sprawował władzę jako wójt, przejmując z czasem sędownicze obowiązki kasztelana, wypełniając je przy pomocy ławy miejskiej. Władza samorządowa znajdowała się w rękach wybieranej corocznie rady miejskiej. Rada miejska posiadała wpływ na sądownictwo, nadzorowała finanse miasta, pobór podatków i opłat sądowych, rzemiosło, cechy, handel, wagę miejską i miary. W jej gestii było czuwanie nad porządkiem w mieście, bezpieczeństwem i umocnieniami miasta oraz czystością ulic. Rada miejska posiadała własną straż, później nawet wojsko. Siedzibą rady miejskiej był ratusz. Tam również mieściła się kancelaria oraz archiwum. Symbolem uzyskania praw miejskich było pieczętowanie dokumentów wydawanych przez radę pieczęcią miejską, której wzór z biegiem lat stawał się herbem miasta¹⁷.

Według prawa magdeburskiego lokowany był Wrocław, który z kolei stał się wzorem dla innych miast, w tym także dla Krakowa. W przywileju lokacyjnym Krakowa wydanym przez Bolesława Wstydliwego w 1257 r. czytamy: „zakłada się miasto Kraków na tym samym prawie, na którym założone zostało miasto Wrocław”¹⁸. Z wydaniem przywileju lokacyjnego wiązały się liczne prace polegające, m.in. na wytyczeniu planu rynku i ulic. I tak w Krakowie były one wykonane przez trzech Ślązaków: Gedka Stylwojta, Dytmara Wolka i Jakuba z Nysy¹⁹.

Najazd mongolski zahamował rozwój gospodarczy Śląska. Jednak zdaniem, cytowanego już, Rościśława Żerelika dotychczasowa historiografia przeceniła straty będące skutkiem wydarzeń roku 1241. Na pewno straty były bardzo duże na szlakach, którymi poruszali się Mongołowie, ale nie można mówić o wyludnieniu Śląska. Powoli następował naturalny rozwój dzielnic, co było konsekwencją wcześniejszych książęcych decyzji, przejawiający się głównie zagospodarowywaniem nowych obszarów²⁰. W tym miejscu warto wspomnieć, iż jedną z przyczyn spowolnienia rozwoju gospodarczego Śląska w II poł. XIII w. były również walki (czasami wręcz w otwartym polu) pomiędzy książętami piastowskimi Śląska (np. konflikt Bolesława Rogatki z Henrykiem III). Jednak świadomym konieczności prowadzenia akcji osiedleńczej na – mimo wszystko – dość słabo zaludnionej ziemi śląskiej był zarówno niezbyt rozważny książę Bolesław Rogatka²¹, jak i uważany za dobrego gospodarza, a nawet poważny pretendent do Korony Królestwa Polskiego – książę Henryk IV Probus²².

3. Rozwój kultury i nauki.

¹⁵ ŻERELIK. *W okresie rozbitcia dzielnicowego*. s. 61-62.

¹⁶ *Tamże*. s. 49.

¹⁷ ŻERELIK. *W okresie rozbitcia dzielnicowego*. s. 56-57.

¹⁸ W. GŁADKIEWICZ. *Związki naukowe i kulturalne Śląska z Krakowem*. W: *Średniowieczna kultura na Śląsku*. Red. R. HECK. Wrocław 1977 s. 79; A. KŁODZIŃSKI. *Przywileje lokacyjne miasta Krakowa i Poznania*. Poznań 1947 s. 13; ŻERELIK. *W okresie rozbitcia dzielnicowego*. s. 56-57.

Śląsk średniowieczny jako region położony na styku trzech kręgów kulturowych – polskiego, czeskiego i niemieckiego – wytworzył swoją specyficzną kulturę, w której dostrzegalne są znaczne wpływy wspomnianych kręgów.

Począwszy od XII w. na Śląsku rozwijało się dziejopisarstwo. Głównie w ówczesnych klasztorach cysterskich z inspiracji książąt piastowskich powstawały kroniki i roczniki. Interesującym wydaje się fakt, iż kronikarze traktowali Śląsk jako część Polski, wiążąc jego dzieje z wydarzeniami mającymi miejsce w innych dzielnicach polskich. Nawet po shołdowaniu Śląska przez Jana Luksemburskiego w tego typu zapisach nadal kontynuowana była tradycja polska. Powodów takiego stanu mogło być wiele, np. ambicjonalne (księżęta piastowscy podkreślali pochodzenie od władców Królestwa Polskiego, co dodatkowo było istotne u schyłku XIII w. w związku z procesem jednoczenia państwa). Według Romana Hecka nurt polsko-piastowski był typowy dla utworów XIII i XIV w., pisanych także przez ludzi niemieckiego lub mieszanego pochodzenia²³. We wspomnianych zapisach są zaledwie nieliczne wzmianki zdradzające nastawienie narodo-wo-etniczne dziejopisarzy. Przejawów ksenofobii w owej literaturze w zasadzie się nie spotyka. Wyjątek stanowią wzmianki o „niemieckich rabusiach” z otoczenia Bolesława Rogatki oraz o „przewrotnych Czechach”, którzy zamordowali Wacława III²⁴.

Można wysnuć interesujące wnioski, dokonując porównania historiografii śląskiej z historiografią Czech i Polski. Według Romana Hecka w XIII i XIV w. historiografia Śląska (*Kronika książąt polskich, Księga henrykowska*, liczne roczniki i żywoty św. Jadwigi i księżnej Anny) jest na tym samym poziomie co dziejopisarstwo Wielkopolski czy Małopolski. W tym czasie ustępuje natomiast dziejopisarstwu czeskiemu, gdzie istniała już,

19 GŁADKIEWICZ. *Związki naukowe*. s. 79.

20 ŻERELIK. *W okresie rozbitcia dzielnicowego*. s. 58.

21 A. BOJAKOWSKI. *Sesja poświęcona Witelonowi i Legnicy jego czasów*. „Szkice Legnickie” 9:1976 s. 268.

22 *Tamże*. s. 59-62.

m.in. tradycja twórczości w języku narodowym, podczas gdy historiografia ziem polskich spisywana była w języku łacińskim. Ponadto, Czechy wówczas były przodującym ośrodkiem politycznym w Europie, natomiast Śląsk – ziemią prowincjonalną najpierw Polski dzielnicowej, a później Czech. Jednakże, zdaniem tego samego historyka, średniowieczna historiografia Śląska jest porównywalna z czeską i polską z wyłączeniem najwybitniejszej, autorstwa Jana Długosza, pomimo, iż w tym czasie na Śląsku nie rezydował żaden dwór królewski, ani też nie funkcjonowała żadna wyższa uczelnia, jak w Pradze czy w Krakowie²⁵.

Ważnym propagatorem wiedzy ludzkiej jest książka. Uważa się, iż pierwsze książki pojawiły się na Śląsku za sprawą duchownych chrześcijańskich w X w. Natomiast pierwsze biblioteki śląskie zaczęły powstawać półtora wieku później i związane były z rozpoczynającymi swoją działalność na Śląsku klasztorami. Ówczesne zakony oprócz podstawowej misji religijnej spełniały – można by rzec – również misję cywilizacyjną. Reguły niektórych zakonów zobowiązywały braci do czytania i przepisywania ksiąg. Według przypuszeń Stanisława Solickiego najstarszą bibliotekę klaszorną na Śląsku założyli benedyktyni przed 1190 r. na Ołbinie pod Wrocławiem. Jednak kolejne biblioteki na Śląsku były zakładane przede wszystkim przez cystersów, kanoników regularnych św. Augustyna i dominikanów. W XIII w. do najcenniejszych i najbogatszych należały biblioteki znajdujące się w cysterskich klasztorach, a mianowicie w Henrykowie, Krzeszowie, Lubiążu, posiadające również własne skrytoria. Zbiory ksiąg gromadzono również w kościołach (kolegiatach, później także parafiach), przy których istniały szkoły²⁶. Księgozbiory gromadzono również na dworach niektórych książąt piastowskich. Wiele wskazuje na to, że zamiłowanie do ksiąg przejawiał Henryk IV Probus, natomiast książę brzeski Ludwik I w 1. poł. XIV w. posiadał duży księgozbiór o tematyce nie tylko teologicznej, ale również prawniczej, historycznej i medycznej²⁷.

23 R HECK. *Uwagi o średniowiecznym dziejopisarstwie śląskim*. W: *Średnio-*

Bardzo ważną rolę cywilizacyjną w epoce średniowiecza – i nie tylko – spełniał dwór książęcy. Zwyczaje panujące na dworze znajdowały swoich naśladowców wśród ludzi stojących nieco niżej w hierarchii społecznej. Na przykładzie dworów książąt śląskich: Henryka Brodatego²⁸, Henryka IV Probusa, księcia brzeskiego Ludwika I²⁹, widać, iż książęta zazwyczaj byli mecenasami sztuki i kultury, posiadaczami zbioru ksiąg. Otaczali się ludźmi wykształconymi, stanowiącymi elitę intelektualną. W gronie tych osób byli również posiadacze tytułów kancelaryjnych, np. notariusze. Zdaniem Waclawa Korty średniowieczne kancelarie spełniały ważne funkcje kulturalne. One bowiem prowadziły również działalność historiograficzną. Doskonałym przykładem jest kancelaria wspomnianego już księcia Ludwika I, na którego dworze powstała *Kronika książąt polskich*³⁰. Wykształceni urzędnicy znajdowali się w kancelarii książęcej Bolesława Rogatki: notariusz książęcy kanonik lubuski Konrad z Drzeniowa, notariusz książęcy magister Ludwik. W gronie doradców Henryka V Grubego znajdował się, m.in. protonotariusz Fryczko z Jaroszowa³¹. Na dworach książęcych przebywali również medycy wykształceni przede wszystkim na uniwersytecie w Salerno³². W XIII w. kilka miast śląskich posiadało już apteki (Świdnica, Głogów, Wrocław, Zgorzelec); powstawały także pierwsze szpitale³³.

Śląsk ze względu na swoje położenie i historię nie tylko ulegał wpływowi sąsiadów, lecz również oddziaływał przede wszystkim w zakresie literatury na kulturę innych dzielnic Polski, Niemiec i Czech. Początki rodzimej twórczości na Śląsku sięgają XIII

wieczna kultura na Śląsku. Red. R. HECK. Wrocław 1977 s. 11-12.

24 Tamże. s. 15.

25 HECK. *Uwagi o średniowiecznym dziejopisarstwie*. s. 17-19.

26 S. SOLICKI. *Z problematyki średniowiecznych bibliotek śląskich*. W: *Średniowieczna kultura na Śląsku*. Red. R. HECK. Wrocław 1977 s. 32-36.

27 Tamże. s. 41.

28 S. SZPILCZYŃSKI. *Początki rozwoju myśli lekarskiej na Śląsku*. W: *Średniowieczna kultura na Śląsku*. Red. R. HECK. Wrocław 1968 s. 133.

stulecia i są związane z ważnym wydarzeniem dla Śląska – kanonizacją św. Jadwigi (1267 r.), która stała się obok św. Stanisława główną postacią polskiej hagiografii. Wprowadzenie liturgicznego kultu św. Jadwigi – patronki diecezji wrocławskiej – do podstawowych oficjów kościelnych polskich diecezji, wpłynęło również na rozpowszechnienie się utworów literackich poświęconych tej świętej. Warto w tym miejscu zauważyć, iż kult św. Jadwigi od samego początku był kultem polskim. Św. Jadwiga nosiła przydomek *ducissa Poloniae*. Ku czci św. Jadwigi ułożono na Śląsku 6 sekwencji, które były znane nie tylko na pozostałych ziemiach polskich, lecz także na Węgrzech, w Czechach, Miśni, Magdeburgu³⁴.

W okresie średniowiecza istniały dość silne związki naukowe i kulturalne pomiędzy Śląskiem a Krakowem. Przejawiały się one w różnych płaszczyznach. W XIII i 1. poł. XIV stulecia istniały personalne związki duchowieństwa śląskiego z Krakowem (bp Jan Muskata, bp Nankier) oraz kontakty klasztorów śląskich i krakowskich³⁵. W czasach rozbitcia dzielnicowego aktywność piastów śląskich w zakresie podejmowanych działań zjednoczeniowych doprowadziła do zbliżenia pomiędzy niektórymi książętami śląskimi a małopolskimi. Było to oddziaływanie wzajemne. Przy okazji spotkań wymieniano poglądy, podpatrywano zwyczaje i modę. W podtrzymywaniu kontaktów pomiędzy Piastowiczami służyły także małżeństwa³⁶.

Wiek XIII był szczególnie dla Śląska w zakresie rozwoju architektury i rzeźby. Książęta piastowscy Śląska oraz ich żony byli bowiem fundatorami wielu nowych kościołów, zakonów oraz budowli o charakterze dworskim³⁷. W tym miejscu nie można nie wspomnieć o Henryku Brodatym, jego małżonce Jadwidze,

29 SOLICKI. *Z problematyki średniowiecznych bibliotek*. s. 52-54.

30 W. KORTA. *Rola kulturalna średniowiecznej kancelarii. Studia z dziejów kultury i ideologii*. Wrocław 1968 s. 73; B. TUROŃ. *Rola kulturalna średniowiecznej kancelarii*. W: *Średniowieczna kultura na Śląsku*. Red. R. HECK. Wrocław 1977 s. 52-54.

Henryku Pobożnym i jego małżonce Annie oraz Henryku IV Probusie.

LA SLESIA NEI TEMPI DI VITELLONE

R i a s s u n t o

La storia della Slesia, nel periodo che si stendeva dal X al XIV sec., era strettamente connessa alla sorte della dinastia di Piast. La vita dei Piast, i loro reciproci rapporti, la loro rivalità per il nome e per il posto di senior, le fughe di alcuni di loro nei territori dell'Impero Germanico e i loro ritorni, influivano sullo sviluppo economico e culturale della Slesia. A causa della sua posizione geografica e della sua storia, la Slesia subiva l'influenza dai paesi vicini, ma anche essa stessa influenzava sia la cultura delle altre regioni della Polonia sia la cultura di Germania e quella di Boemia. Nella vita e nell'attività del celebre personaggio Vitellone si ha uno dei adeguati esempi di questa interazione.

Thum. Ks. Krzysztof Wiśniewski

31 BOBOWSKI. *Etapy rozwoju miasta*. s. 67.

32 SZPILCZYŃSKI. *Początki rozwoju myśli lekarskiej*. s. 133.